

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.1.1.3>

DYSKRYMINACJA JĘZYKOWO-KULTUROWA EDUKACJI NA ZIEMIACH ZACHODNIUKRAIŃSKICH PRZEZ PAŃSTWA EUROPEJSKIE

Yulianna Babiy

*Aspirantka Katedry Pedagogiki i Zarządzania Oświatą imienia Bohdana Stuparyka Wydziału
Pedagogicznego Podkarpackiego Narodowego Uniwersytetu imienia Wasyla Stefanyka
(Iwano-Frankiwsk, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-6136-3740
e-mail: Whitebutterfly@ukr.net*

Adnotacja. W artykule omówiono cechy powstawania Narodowego systemu edukacji na ziemiach zachodnioukraińskich drugiej połowy XIX i początku XX w. Chodzi przede wszystkim o wpływ i dyskryminację Austro-Węgier, Polski i Rumunii na rozwój oświaty. Autor analizuje cechy wprowadzenia utrakwizmu w szkole. W artykule podkreślono problem rozwoju i kształtowania się średniego szczebla edukacji, świadomą i upartą walkę z istniejącym reżimem o równouprawnienie języka ukraińskiego z językami innych narodów, o edukację ukraińską.

Słowa kluczowe: dyskryminacja, system szkolnictwa wyższego, Krajowa Rada Szkolnictwa, koedukacja, utrakwizm, Krajowy Związek Szkolnictwa.

LINGUISTIC AND CULTURAL DISCRIMINATION OF EDUCATION IN THE WESTERN UKRAINIAN LANDS BY EUROPEAN STATES

Yulianna Babiy

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Educational Management
named after Bohdan Stuparyk
of the Faculty of Pedagogy
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-6136-3740
e-mail: Whitebutterfly@ukr.net*

Abstract. The article discusses the features of the formation of a national system of education at Western second half. XIX – early XX century. First and foremost, on the impact of and discrimination against Austria-Hungary, Poland and Romania to the development of education. The author analyzes the features of input utrakvizmu school. The article deals with the problem of development and growth of middle level education, deliberate and persistent struggle against the regime for equality Ukrainian language with the languages of other nations, according to Ukrainian schools.

Key words: discrimination, the system of higher worlds Krayeva school board koedukatsiya, utrakvizm, boundary School Union.

МОВНО-КУЛЬТУРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ ОСВІТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ

Юліанна Бабій

*аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
педагогічного факультету
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-6136-3740
e-mail: Whitebutterfly@ukr.net*

Анотація. У статті розглянуто особливості становлення національної системи освіти на західноукраїнських землях другої пол. XIX – початку XX ст. Йдеться насамперед про вплив та дискримінацію Австро-Угорщини, Польщі та Румунії на розвиток освіти. Автор аналізує особливості введення утравкізму в школі. У статті висвітлено проблему розвитку і становлення середньої ланки освіти, свідому та наполегливу боротьбу проти існуючого режиму за рівноправність української мови з мовами інших народів, за українське шкільництво.

Ключові слова: дискримінація, система вищої освіти, краєва шкільна Рада, коедукція, утравкізм, Краєвий Шкільний Союз.

Вступ. У час становлення національної освіти велику роль відіграє розвиток системи вищої освіти, яка, за висловлюванням С.С. Вітвицької, «починає формуватись як одна із найголовніших цінностей державності, суспільної свідомості та національної безпеки» (Вітвицька, 2006: 250). Важливим етапом

розвитку української освіти стала українізація освітньої системи на західноукраїнських землях. В умовах гострого національного суперництва українська освіта в Східній Галичині, Буковині й Закарпатті в другій пол. XIX – початку XX ст. розвивалася вкрай незадовільно. Боротьба українського населення за навчання рідною мовою утруднювалася в умовах нерозвинутості української літературної мови та браком українських викладацьких кадрів на цих землях.

Потреба українців у національній освіті на землях Галичини, Буковини та Закарпатті була предметом вивчення вітчизняних дослідників, зокрема М.С. Грушевського, Н.Д. Полонської-Василенко, Б.М. Ступарика, С.О. Сірополко, М.С. Возняка.

Мета статті – розкрити роль розвитку системи вищої освіти та становлення в період кінця XIX – початку XX ст.; дати аналіз впливу та дискримінації Австро-Угорщини, Польщі, Румунії на мовно-культурну ситуацію в Україні; акцентувати увагу на те, що угорці, поляки та румуни не полишали прагнень щодо поглинання українців у своїх етнічних масивах.

Основна частина. Суттєвий вплив на наступний цивілізаційний поступ українського народу мав поліетнічний характер Австрійської імперії та доволі суперечлива національна політика Габсбургів, яка полягала в нацькуванні один на одного численних народів імперії, залишаючи монархії почесну місію верховного арбітра. Ускладнювало ситуацію і прилучення українців до домінуючих в регіонах інонаціональних загалів: у Галичині – до поляків, на Буковині – румун, Закарпатті – угорців, які не полишали прагнень щодо поглинання українців у своїх етнічних масивах (Грушевський, 1907: 182).

Певні зміни в розвитку шкільництва в Західній Україні відбулися в 60-х роках. 1867 року Австрія прийняла нову конституцію, яка проголошувала рівноправність усіх народів. Окремими законами школа визнавалася незалежною від церкви, і вводилося право визначати мову навчання в приватних закладах їхнім власникам, а в державних – місцевим органам влади (гмінам). Вважалося, що в народних школах, де є діти і поляків, і українців, та мова, що не є викладавою, стає обов'язковим предметом вивчення. Обов'язковою з третього класу залишалася німецька мова (Освіта в Україні, 2021).

Велику активність у ці роки проявляли громадські культурно-освітні товариства «Просвіти», основною метою яких було допомагати розвитку української культури і насамперед просвіті українського народу його рідною мовою. Першу «Просвіту» засновано у Львові 1868 р. з метою поширення освіти серед народу. За статуту Львівська «Просвіта» організувала в повітах філії, а в селах – читання і бібліотеки. Філії були створені в Бережанах, Дрогобичі, Коломиї, Станіславі (Івано-Франківськ), Тернополі (Освіта в Україні, 2021).

Свою діяльність Львівська «Просвіта» почала з видання українського букваря. Українською мовою друкувалася популярна література, шкільні підручники, наукові альманахи. У світ випускалися твори Т. Шевченка, І. Франка, Марка Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича. Для реалізації своїх завдань товариство мало чотири комісії: «Видавничу», «Бібліотечну», «Шкільно-лекційну» та «Літературно-артистичну». Ці комісії організували роботу «Просвіти» і керували нею.

Товариства «Просвіти» боролися за реформу школи, за докорінні зміни всієї системи освіти, за поширення культури і знань серед народу.

Завданнями «Просвіти» були:

- а) видавати книжки, журнали, часописи українською мовою;
- б) засновувати бібліотеки, музеї, читальні, книгарні;
- в) проводити публічні лекції, звіти, загальнопросвітні курси, літературно-музичні вечори, спектаклі, концерти, вистави;
- г) відкривати школи, стипендії, бюро праці, інші просвітні заклади;
- д) оповіщати премії і конкурси за найкращі твори письменства та умілості (Освіта в Україні, 2021).

1867 року в Галичині створюються шкільні ради. Спочатку Галицький сейм прийняв закон про створення краєвої шкільної Ради, а в 1873 р. було створено окружні й місцеві шкільні ради. Шкільні ради брали на себе управління всіма навчальними закладами, які знаходились на їхньому терені. Введення шкільних рад різних рівнів було кроком до демократизації освіти, але сподівань українців вони не виправдали. У них в основному засіли поляки, які, як могли, запроваджували в школах польську мову і придушували українську (Освіта в Україні, 2021).

1873 року було прийнято кілька краєвих шкільних законів, за якими в Галичині вводилося обов'язкове і безоплатне навчання дітей віком від 6 до 12 років, а також створювалися виділові школи в містах, які давали можливість отримувати підвищену початкову освіту учням, що не ходили до середньої школи. Ці закони були прийняті на основі затвердженого в Австрії 1867 року відповідного закону про шкільництво (Освіта в Україні, 2021).

Було проведено реформу педагогічної освіти. Замість препаранд, що існували при головних початкових школах, створювалися учительські семінарії. З 1871 р. починають діяти чоловічі учительські семінарії у Львові, Тернополі, Станіславі, жіночі – у Львові, Перемишлі.

Окреслений період приніс певні зміни. Проблема виховання ставиться на інший рівень, зростає популярність ідей коєдукації у школах, зростає український рух. Педагогічні видання західної України відіграли важливу роль у розвитку та реорганізації української освіти, зокрема такі, як «Народний голос», «Промінь», «Каменярі», «Час», «Рідний край», «Народна школа», «Наша школа», «Учитель», «Наука», «Самостійність», «Подкарпатська Русь», «Урядовий вісник шкільного реферату краєзнавчого уряду Подкарпатської Русі» та ін., втілювали нові ідеї того часу як важливий культурний, науковий осередок української нації (Освіта в Україні, 2021).

Слід відзначити, що українізація освітньої системи на етнічних українських землях Східної Галичини утруднювалася не лише політичними мотивами, гострим національним суперництвом, браком українських викладацьких кадрів, а також тим (подібне відбувалося й на суміжних теренах), що до освітнього процесу замість української народної мови, як, скажімо, на Великій Україні, в умовах нерозвинутості української літературної мови залучалися консервативні церковнослов'янські форми, до яких додавалося під впливом москвофілів так зване «язичіє» – безсистемне поєднання лексичних та граматичних елементів живої української та російської мов, що тривало до кінця XIX ст. А на Буковині культивувався «етимологічний правопис», який ускладнював оволодіння грамотою та був засобом ізоляції українського населення Буковини від решти українського народу (Шевченко, 1980: 222).

На долі української громади досить суперечливо позначилося утворення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорщини, де панівні позиції в її частинах – Австрійському цесарстві (Цisleйтанія) та Угорському королівстві (Транслеїтанія) – зайняли німецька та угорська верхівки. І хоча низка параграфів основного австрійського закону «Про загальні права громадян» (1867 р.) формально гарантувала дотримання соціальної та національної рівності громадян та народів, вільне застосування всіх провінційних мов у державних установах та громадському житті, школі, що передбачало й здобування освіти рідною мовою, в умовах гострого національного суперництва в автономних Коронних краях – Галичині та Буковині – відображали подвійні стандарти Австрійської імперії, і на практиці їхня дія суттєво звужувалася.

На освітні процеси українців суттєво впливало й те, що їхні провінційні терени перебували на становищі внутрішніх колоній імперії. Незважаючи на найнижчий рівень виробничих сил та найбільше зuboження народних мас, вони залишалися донорами багатонаціональної держави. Так, за державним асигнуванням 1912 р. на одного жителя Галичини припадала лише чверть коштів жителя центральних австрійських провінцій (Кондуфор, 1978: 430). На Буковині на освіту з державного бюджету Австрії виділялося 0,66% коштів, хоча на населення краю припадало 2,7% від загальнодержавного (Струк, 2005: 15).

Великий вплив на перебіг подій мали й політичні чинники. Так, у Галичині, незважаючи на те що тут проживало два формально рівні народи – українці та поляки, останні після запровадження розширеної автономії провінції у 1867 р., спираючись на попередню домінацію, домоглися того, що Коронний край досить швидко перетворився з «німецького» на «польський». Польський елемент майже цілком захопив у свої руки місцеву імперську адміністрацію, суд, сейм, Крайову шкільну раду, які використовували для захисту інтересів передусім польського нації. А ще з 1869 р. польська мова стала офіційною в адміністративному житті провінції. Українці нічого не виграли ні від остаточного відсторонення школи від церкви (1869 р.), ні від передачі управління справами освіти до світських органів (крайових шкільних рад) (Освіта в Україні, 2021).

У XIX ст. у Західній Україні поширюється своєрідний феномен у функціонуванні школи всіх рівнів, так звана утравквістична (різномовна) школа, коли предмети в ній викладалися різними мовами, в тому числі й рідною для учнів. Рішення про введення утравквізму в школі було прийняте польським сеймом 1886 року. За цим рішенням основні предмети у школах викладалися польською мовою, а всі інші – рідною. Лише ланка нижчої освіти в Галичині, Буковині та Закарпатті (в останньому до кінця XIX ст.) стає переважно українською. Середня ланка освіти на етнічних українських землях з переважанням українського автохтонного населення залишалася здебільшого інонаціональною або ж утравквістичною, коли на поодинокі українські гімназії, учительські семінарії, училища припадало основне число німецько-угорсько-польсько-румунських середніх шкіл. І хоча ззовні утравквізм забезпечував рівноправність націй у галузі освіти, фактично ж він був проявом шовінізму з боку панівних націй, виявом прихованої асиміляції та тиску на українську меншину. Якщо спочатку форма утравквізму розглядалася як об'єктивна ланка переходу від німецької освітньої системи до національної, то в другій половині XIX ст. в умовах загострення національного суперництва в Дунайській імперії вона перетворилася на засіб насильної ліквідації національних шкіл слабких народів, як це відбувалося передусім у Закарпатті, коли народна «руська» школа на території з однорідним українським населенням перетворилася на угорську. Подібна тенденція проявлялася і у вищій школі (Освіта в Україні, 2021).

Ситуація в галузі середньої школи стала для української Східної Галичини загрозливою з 1867 р., коли польська більшість сейму прийняла крайовий закон про мову навчання в школах, що призвело до стрімкого ополчення середньої освіти, й українська мова стала мовою умовно обов'язковою, у кращому випадку паралельною до основної мови викладання – польської. Завдяки «старанням» польської адміністрації українських гімназій у краї були одиниці. Так, на початковому етапі автономного устрою Галичини у 1867 р. з існуючих на її теренах 19 державних гімназій було дві німецькі, одна українська (у Львові), 16 польських, а напередодні Першої світової війни в Галичині (до речі, в джерелах наводяться різні статистичні дані) на 112 польських середніх шкіл (гімназії, училища, учительські семінарії), частина яких вважалася формально утравквістичними, припадало лише 18 українських, на 39 польських державних гімназій (з них дві – польсько-українські) – лише 6 українських державних гімназій, до речі, відкриття кожної з яких пов'язане з гострою боротьбою українців за такий навчальний заклад. Отже, одна рідномовна гімназія припадала на 520 тис. українців та відповідно на 42 тис. поляків (Освіта в Україні, 2021).

Реформи 60–70-х років були несприятливі для українців і повністю поставили їх під владу поляків. У законі про викладову мову в середніх і народних школах від 1867 р. польська мова ставала обов'язковою у всіх навчальних закладах Галичини. Вся адміністрація краю і Львівський університет були полонізовані, всі керівні посади займали поляки. У 60-х роках у краї діяла лише одна українська гімназія у Львові. Не на краще ситуація змінилася і під кінець XIX ст. Хоча реалізація законів 60–70-х років призвела до поступового

зростання числа шкіл і учнів у них, Галичина з розвитку освіти залишалася однією з найвідсталіших провінцій Австрії.

У всіх середніх школах Галичини відсоток учнів поляків становив 80%, а українців – лише 16%. За таких несприятливих обставин зусиллями української громадськості (згідно з нормами австрійського шкільного закону від 1869 р.) до 1914 р. було засновано 8 приватних чоловічих та дві жіночі гімназії з викладанням українською мовою. В українських державних та приватних середніх навчальних закладах у 1912/1913 н.р. навчалось трохи більше 5 тис. українських юнаків та дівчат, у польських – ще близько 3 тис. (Демкович-Добрянський 1969: 83).

Загалом, українська освіта в Східній Галичині, Буковині й Закарпатті в другій пол. XIX і на початку XX ст. розвивалася вкрай незадовільно. Галичину називали краєм одно- і двокласних шкіл, у міських початкових школах узагалі не практикувалася українська мова. На початок XX ст. у краї діяло всього кілька українських гімназій, а саме: у Львові, Перемишлі, Тернополі (відкр. 1898 р.) й інших містах.

Характеристику середньої освіти подає часопис «Буковина», який у 1891 р. писав: «Буковинські середні й фахові школи попросту не для нас, Українців, а для Жидів і кількох німців, бо всі вони німецькі (окрім волоської гімназії в Сучаві). Не відмовляємо Німцям, ані Жидам, а особливо Волохам, мати на Буковині свої середні школи, але жадаємо того самого і для себе. Яким чином приходимо ми до того, щоб наших дітей мучено чужими мовами викладовими?! Фраза про німецьку культуру й ширше поле ділання для людей, обрзованих на німецькій мові, – пуста! Ми маємо свою культуру, а український край має досить місця для нас! Чужого не бажаємо, в чуже не вибираємося! Що ж нам, українцям, за хосен з німецьких шкіл середніх та волоських семінарій? До них вступає річно невеличке число українських учнів, а намучившись без міри всякими чужими мовами й мріями, кінчить річно ледве кілька з них школи, а й тих хіба чудом-дивом остаються один-два щирими українцями...» (Монолатій, 2012: 219).

У боротьбі за освіту українці засновують 1908 року чотири приватні гімназії в Копичинцях, Яворові, Городенці, Рогатині. На протигагу українським закладаються і польські приватні гімназії, які стали оплотом колонізації молоді.

Жіноча середня освіта була представлена приватними жіночими гімназіями та жіночими ліцеями.

На початку XX ст. продовжувала розширюватись і мережа фахових шкіл (столярські школи, школи будівельних ремесел, слюсарства, котлярства, млинарські тощо). У них удосконалювався зміст освіти, збільшувались терміни навчання учнів.

Для об'єднання зусиль у боротьбі за українську школу 1910 року було створено Краєвий Шкільний Союз, який складался з представників від «Просвіти», «Учительської громади», Наукового Товариства ім. Шевченка та інших громадських і політичних організацій краю.

Українська свідома інтелігенція вела наполегливу боротьбу проти існуючого режиму за рівноправність української мови з мовами інших народів, за українське шкільництво.

Згідно з уставом від 22 червня 1867 р., на відкриття нової середньої школи з українською мовою навчання вимагалася ухвала крайового сейму. Водночас для відкриття польської гімназії вистачало звичайного розпорядження Крайової Шкільної Ради. Перша українська гімназія відкрилась 1867 р. у Львові, друга – 1887 р. у Перемишлі, 1892 р. – у Коломиї, 1898 р. – у Тернополі, 1905 р. – у Станіславові. Тобто за 40 років конституційного ладу в Галичині українцям дозволено було організувати заледве п'ять державних гімназій, тоді як поляки мали, крім Академії наук у Кракові, ще й Колегію мистецтва, 96 гуманістичних і 14 реальних гімназій.

Важко було отримати дозвіл на відкриття паралельних українських класів при існуючих уже польських гімназіях. Наприклад, у Бережанах батьків-українців, які внесли прохання відкрити паралельні українські класи в гімназії, за розпорядженням повітового старости жандармерія змушувала відкликати підписи та проводила слідство в тій справі. Подібна петиція батьків у Стрию, подана в 1897 р., пробула декілька років у різних урядах і раптом «згоріла» (Поточни, 1999: 15).

Ще однією суттєвою перешкодою в розвитку етнічного шкільництва – й українського, й польського – на західноукраїнських землях були брак так званого шкільного примусу, брак коштів на народну освіту, а також небажання батьків, передусім із сільських місцевостей, віддавати дітей до школи. Багато сільських гмін у найубогіших районах східної частини Галичини не проявляло жодного зацікавлення щодо фінансування народних шкіл. Цей невідрадний стан відповідав світоглядним засадам старшого, консервативного покоління, яке не бачило потреби в розвої освіти. Тому проблема ліквідації аналіфаетизму включно до вибуху Першої світової війни була не менш важлива, аніж розвиток самої мережі навчальних закладів – від початкової до вищої школи (Шевченко, 1980: 218).

Висновки. Боротьба міських і сільських українців за рідну школу – свідчення асинхронності в її динаміці. Адже українська освіта мала порівняно слабшу економічну основу, а внаслідок своєї консервативності українці не розуміли користі й необхідності освіти. Селяни, зокрема через важке матеріальне становище, не мали змоги утримувати дітей не тільки в середніх і вищих, але й часто в початкових школах. Цим сюжетом просякнуті тогочасні твори української художньої літератури. Їхніми авторами зазвичай були недавні учні народних шкіл і українських гімназій, вихідці з галицьких і буковинських сіл (згадаймо хоча б «Покутську трійцю» – Василя Стефаника, Леся Мартовича і Марка Черемшину). Живучий і усталений був погляд, що національну інтелігенцію недопустимо гіперпродувати з нижчих станів – селян, ремісників та ін. До того ж через відсутність національної вищої школи українці не мали змоги забезпечити неперервність освіти (Шевченко, 1980: 217).

Отже, тема мовно-культурної дискримінації освіти на західноукраїнських землях європейськими державами є цікавою, малодослідженою та потребує подальших досліджень, щоб зберегти українську мову й надалі її вивчати в закладах освіти.

Список використаних джерел:

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
2. Грушевский М.С. К польско-украинским отношениям Галиции. Санкт-Петербург, 1907. 74 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8891>
3. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі. Мюнхен : б/в., 1969. 114 с.
4. Кондуфор Ю.Ю. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / ред.: Ф.Є. Лось. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 4. 532 с.
5. Монолатій І.С. Стратегія Габсбургів в освіті: загальноімперські та західноукраїнські реалії. *Прикарпатський вісник НТШ. Політологія та соціологія*. Івано-Франківськ, 2012. № 3 (19). С. 215–225.
6. Освіта в Україні: педагогічна думка в другій половині XIX – на початку XX ст. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14562/> (дата звернення: 21.04.2021).
7. Поточни Є. Розвиток освіти дорослих в Галичині (1867–1918 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 37 с.
8. Струк Н., Матвійчук О., Мельничук С. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича: Імена славних сучасників. Київ : Світ успіху, 2005. 287 с.
9. Нариси з історії Північної Буковини / Ф.П. Шевченко та ін. Київ : Наукова думка, 1980. 340 с.

References:

1. Vitvytska S. (2006). *Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly: Pidruchnyk za modulno-reitynhovoiu systemoiu navchannia dlia studentiv mahistratury* [Fundamentals of higher school pedagogy: A textbook on the modular rating system of education for graduate students]. Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury [in Ukrainian].
2. Grushevskiy M.S. (1907). *K polsko-ukrainskim otnosheniyam Galitsii* [Towards Polish-Ukrainian relations in Galicia]. Retrived from <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8891> [in Russian].
3. Demkovich-Dobryanskyi M. (1969). *Ukrayinsko-polski stosunky u XIX storichchi* [Ukrainian-Polish relations in the XIX century]. Myunkhen: b/v. [in Ukrainian].
4. Kondufor Yu. Yu. (1978). *Istoriya Ukrayinskoyi RSR: u 8 t., 10 kn.* [History of the Ukrainian SSR: in 8 volumes, 10 books]. (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Monolatiy I.S. (2012). *Stratehiya Habsburhiv v osviti: zahalnoimperski ta zakhidnoukrayynski realiyi* [Habsburg strategy in education: general imperial and western Ukrainian realities]. *Prykarpatskyy visnyk NTSH. Dumka*. [in Ukrainian].
6. *Osvita v Ukraini: pedahohichna dumka v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st.* [Education in Ukraine: pedagogical thought in the second half of XIX - early XX centuries.]. Retrived from <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14562/> [in Ukrainian].
7. Potochny Ye. (1999). *Rozvytok osvity doroslykh v Halychyni (1867 - 1918 rr.)* [Development of adult education in Galicia (1867 – 1918)]. (Extended abstract of candidate's thesis). University im. T.Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Struk N., Matviychuk O., Melnychuk S. (2005). *Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fe'kovycha: Imena slavnnykh suchasnykiv* [Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych: Names of glorious contemporaries]. Kyiv: Svit uspikhu [in Ukrainian].
9. Shevchenko F., Mykhaylyna P., Romanets A. (1980). *Narysy z istoriyi Pivnichnoi Bukovyny* [Essays on the history of Northern Bukovina]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].